

Odri Nifeneger
BLIZNAKINJE
SA HAJGEJTA

Prevela
Eli Gilić

Laguna

Naslov originala

Audrey Niffenegger

HER FEARFUL SYMMETRY

Copyright © 2009 by Audrey Niffenegger

Translation Copyright © 2011 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Džin Petman,
s ljubavlju*

She said: „I know what it's like to be dead.

I know what it is to be sad.“

And she's making me feel like I've never been born.“*

Bitlsi

---

* *Rekla je: „Znam kako je biti mrtav. Znam kako je biti tužan. I zbog nje se osećam kao da se nikad nisam ni rodio.“ (Prim. prev.)*

Prvi deo

Kraj

Elspet je umrla dok je Robert stajao ispred automata s pićem i gledao kako čaj curi u malu plastičnu čašu. Kasnije će se sećati kako se bolničkim hodnikom, sâm pod neonskim svjetlima i držeći šolju odvratnog čaja, vraćao do sobe u kojoj je Elspet ležala okružena aparatima. Glava joj je bila okrenuta prema vratima i oči su joj bile otvorene. Robert je prvo pomislio da je svesna.

U sekundama pre nego što je umrla, Elspet se setila jednog dana prošlog proleća kada je s Robertom šetala blatnjavom stazom pored Temze u Kju gardensu. Osećao se miris trulog lišća. Kiša je padala. Robert je rekao: „Trebalo je da imamo decu.“ A Elspet je odgovorila: „Ne budi šašav, dragi.“ Naglas je to izgovorila u bolničkoj sobi, ali Robert nije bio tu da je čuje.

Elspet je okrenula glavu prema vratima. Poželela je da ga pozove – *Roberte!* – ali kao da joj je nešto zapušilo grlo. Imala je osećaj kao da duša pokušava da joj izađe kroz jednjak. Pokušala je da se nakašlje, ali samo je zagrgotala. *Davim se. Davim se na krevetu...* Osetila je veliki pritisak, a onda je odlebdela; bol je nestao i s tavnice je gledala svoje malo, izmučeno telo.

Robert je stajao na vratima. Čaj mu je oprljio ruku te ga je spustio na noćni stočić pored kreveta. Pri svetlosti zore, senke u sobi pretvarale su se od tamnih poput ugljena u neodređeno sive; ako se to izuzme, sve je izgledalo isto. Zatvorio je vrata.

Robert je skinuo okrugle naočare sa žičanim okvirom i izuo cipele. Legao je na krevet, pazeći da ne pomeri Elspet, i obavio se oko nje. Nedeljama je gorela od groznice, ali sada joj je temperatura bila gotovo normalna. Osetio je kako mu se koža neznatno ugrijala od dodira s njenom. Prešla je u svet neživih i gubila sopstvenu toplotu. Robert je naslonio lice na njen potiljak i duboko udahnuo.

Elspet ga je posmatrala s tavanice. Bio joj je tako poznat, a činio joj se tako nepoznatim. Videla je, ali nije osećala, njegove dugačke ruke oko svog struka – sve na njemu bilo je izduženo: naglašena vilica i isturena gornja usna, blago kljunast nos i duboko usađene oči; smeđa kosa mu se rasula po njenom jastuku. Koža mu je bila bleđa jer je predugo bio na bolničkom svetlu. Izgledao je tako neutešno, mršavo i ogromno, obavijen oko njenog sitnog, mlitavog tela. Elspet se setila fotografije majke kako grli dete umrlo od gladi koju je odavno videla u *Nešenel džiografiku*. Robertova bela košulja bila je izgužvana, a čarape su bile bušne na palčevima. Preplavila su je sva kajanja, griže savesti i žudnje njenog života. *Ne*, pomislila je. *Neću da idem*. Ali već je otišla i za tren je bila negde drugde, raštrkano ništavilo.

Sestra ih je našla pola sata kasnije. Tiho je stajala i gledala visokog, mladog muškarca obavijenog oko sitne, mrtve, sredovečne žene. Onda je otišla da pozove bolničare.

London se budio napolju. Robert je ležao zatvorenih očiju, slušajući saobraćaj u glavnoj ulici i korake u hodniku. Znao je da će uskoro morati da otvori oči, pusti Elspetino telo, da sedne, ustane, razgovara. Uskoro će tu biti budućnost – bez Elspet. I dalje je žmurio, udisao njen miris koji je nestajao, i čekao.

Poslednje pismo

Pisma su stizala na svake dve nedelje. Nisu dolazila na kućnu adresu. Svakog drugog četvrtka, Edvina Noblin Pul vozila se devet i po kilometara do pošte u Hajland Parku, dva grada dalje od njene kuće u Lejk Forestu. Tamo je imala poštanski fah. Nikada nije bilo više od jednog pisma u njemu.

Uglavnom je nosila pismo u *Starbaks* i čitala ga dok pije *venti* kafu bez kofeina sa sojinim mlekom. Sedela je u uglu leđima okrenuta zidu. Ponekad, ako je žurila, Edi je čitala pismo u kolima. Kada bi ga pročitala, odvezla bi se na parking iza kioska za prodaju viršli na Drugoj ulici, parkirala pored kante za smeće i spalila pismo. „Zašto imaš upaljač u kaseti u kolima?“, pitao ju je njen muž Džek. „Dosadilo mi je pletenje. Počela sam da se bavim paljenjem“, odgovorila je Edi. On je odustao.

Džek je znao za pisma jer je unajmio detektiva da mu prati ženu. Detektiv nije prijavio nikakve sastanke, telefonske pozive niti mejlove, nikakve sumnjive radnje osim pisama. Ali nije rekao da je Edi počela da zuri u njega dok je spaljivala pisma i onda cipelama mrvila pepeo po asfaltu. Jednom mu je uputila nacistički pozdrav. Počeo je da strepi kada ju je pratio.

Nešto u vezi sa Edvinom Pul uznemiravalo je detektiva. Nije bila kao ostale osobe koje je pratio. Džek je naglasio da ne skuplja dokaze za razvod. „Samo hoću da znam šta radi“, rekao je. „Nešto je... drugačije.“ Edi je najčešće ignorisala detektiva. Džeku nije ništa govorila. Trpela je to budući da je znala da debeljuškast čovek masnog lica ne može da otkrije šta ona radi.

Poslednje pismo je stiglo početkom decembra. Edi ga je uzela iz pošte i odvezla se do plaže u Lejk Forestu. Parkirala se na najudaljenijem mestu od puta. Dan je bio vetrovit i veoma hladan. Nije bilo snega na pesku. Jezero Mičigen bilo je smeđe. Mali talasi zapljuskivali su ivice kamenja. Kamenje je pažljivo postavljeno kako bi se sprečila erozija; plaža je predstavljala pozornicu. Parking je bio prazan ako se izuzme Edina honda akord. Ostavila je uključen motor. Detektiv je ostao iza nje pa uzdahnuo i parkirao se na drugom kraju parkinga.

Edi ga je pogledala. *Zar moram da imam publiku za ovo?* Sedela je i posmatrala jezero neko vreme. *Mogla bih da ga spalim bez čitanja.* Razmišljala je kako bi joj život izgledao da je ostala u Londonu; mogla je da pusti Džeka da se vrati u Ameriku bez nje. Preplavila ju je snažna čežnja za svojom bliznakinjom. Izvadila je pismo iz tašne, gurnula prst pod sastav i raširila pismo.

Najdraža E.,

Rekla sam da ću ti reći – pa evo – zbogom.

Pokušavam da zamislim kako bi bilo da si ti – ali nemoguće je zamisliti svet bez tebe, iako smo razdvojene toliko dugo.

Nisam ti ništa ostavila. Živiš mojim životom. To je dovoljno. Umesto toga, eksperimentišem – sve sam ostavila bliznakinjama. Nadam se da će uživati u tome.

Ne brini, biće u redu.

Pozdravi Džeka.

Volim te, uprkos svemu.

E.

Edi je sedela pognute glave, čekajući suze. Nije zaplakala i bila je zahvalna na tome. Nije želela da plače pred detektivom. Pogledala je pečat. Pismo je poslato pre četiri dana. Zapitala se ko ga je poslao. Možda neka sestra.

Stavila je pismo u tašnu. Sada nije bilo potrebe da ga spali. Zadržać ga neko vreme. Možda će ga i sačuvati. Krenula je s parkinga. Dok je prolazila pored detektiva, pokazala mu je srednji prst.

Vozeći se kratkim putem od plaže do kuće, Edi je razmišljala o svojim ćerkama. Katastrofalni scenariji su joj prolazili kroz glavu. Kada je stigla kući, bila je odlučna da ne dozvoli da Džulija i Valentina naslede sestrinu imovinu.

Džek se vratio kući s posla i zatekao Edi sklupčanu na njihovom krevetu. Svetlo je bilo ugašeno.

„Šta nije u redu?“, pitao je.

„Elspet je umrla“, rekla mu je.

„Otkud znaš?“

Pružila mu je pismo. Pročitao ga je i osetio samo olakšanje. *To je sve*, pomislio je. *Sve vreme je bila samo Elspet.* Legao je na svoju stranu kreveta i Edi se pomerila da bude uz njega. Džek je promrsio: „Žao mi je, malena.“ Samo je to rekao. U nedeljama i mesecima koji su sledili, Džek je zažalio zbog toga. Edi nije želela da razgovara o svojoj bliznakinji, nije htela da odgovara na pitanja, da nagađa šta je Elspet možda zaveštala njihovim ćerkama, da kaže kako se oseća, nije mu čak dozvoljavala da spomene Elspet. Džek se kasnije pitao da li bi Edi razgovarala s njim tog poslepodneva da ju je pitao. Da li bi ga isključila da joj je rekao ono što zna? To je ostalo da visi između njih.

Sada su zajedno ležali na krevetu. Edi je stavila glavu na Džekove grudi i slušala otkucaje njegovog srca. „*Ne brini, biće u redu.*“... *Ne verujem da to mogu učiniti. Mislila sam da ću te ponovo videti. Zašto nisam odlazila kod tebe? Zašto si mi rekla da ne dolazim? Kako smo dozvolile da dođe do ovoga?* Džek ju je zagrlio. *Je li bilo vredno toga?* Edi nije mogla da progovori.

Čuli su kako bliznakinje otvaraju ulazna vrata. Edi se izvukla iz njegovog zagrljaja i ustala. Nije plakala, ali je ipak otišla u kupatilo da se umije. „Ni reći“, rekla je Džeku dok se češljala.

„Zašto?“

„Zato.“

„U redu.“ Pogledi su im se sreli u toaletnom ogledalu. Izašla je i čuo je kako je potpuno normalnim glasom pitala: „Kako je bilo na fakultetu?“ Džulija je odgovorila: „Beskorisno.“ Valentina je pitala: „Nisi počela večeru?“ Edi je rekla: „Mislila sam da bismo mogli da odemo do Sautgejta na picu.“ Džek je sedeo na krevetu, potišten i umoran. Kao i obično, nije znao šta je šta, ali je bar znao šta će dobiti za večeru.

Cvet na polju

Elspet Noblin je umrla i niko nije mogao ništa da uradi za nju osim da je sahrani. Pogrebna povorka tiho je prošla kroz kapiju groblja Hajgejt – za pogrebnim kolima je išlo deset automobila u kojima su bili trgovci retkim knjigama i njeni prijatelji. Vožnja je bila veoma kratka; crkva svetog Mihaila nalazi se odmah na padini. Robert Fenšo došao je pešice iz zgrade Votravers sa susedima koji žive iznad njega, Marajkom i Martinom Velsom. Stajali su u širokom dvorištu na zapadnoj strani groblja i gledali kako se pogrebna kola provlače kroz kapiju i nastavljaju uskom stazom prema mauzoleju porodice Noblin.

Robert je bio iscrpljen i umrtvljen. Činilo se da zvuk jenjava, kao da se pokvario ton na filmu. Martin i Marajka stajali su zajedno malo dalje od njega. Martin je vitak, uredan čovek sa šiljatim nosom i kratko podšišanom kosom koja je počela da sedi. Sav je bio nervozan i brz, kvrgav i kriv. Imao je velške krvi i nije podnosio groblja. Njegova žena Marajka nadvijala se nad njim. Imala je asimetričnu kosu ofarbanu u svetloriđe, i odgovarajući ruž za usne. Marajka je imala krupne kosti, bila je živopisna i nestrpljiva. Bore

na njenom licu odudarale su od njene pomodne odeće. Zabrinuto je posmatrala muža.

Martin je žmurio. Usne su mu se pomerale. Neznamac bi pomislio da se moli, ali Robert i Marajka su znali da broji. Padale su krupne snežne pahulje koje su se topile čim bi dotakle tlo. Groblje Hajgejt bilo je tmurno zbog grana s kojih je kapalo i bljuzgavih šljunkovitih staza. Vrane su uzletele s grobova na niske grane, nakratko kružile pa sletele na krov kapele za otpadničke verispovesti u kojoj se sada nalazi uprava groblja.

Marajka je suzbila poriv da zapali cigaretu. Elspet joj nije bila naročito draga, ali sada joj je nedostajala. Elspet bi rekla nešto zajedljivo i smešno, napravila bi šalu od svega toga. Marajka je otvorila usta i izdahнула. Dah joj je na trenutak lebdeo u vazduhu poput dima.

Pogrebna kola glatko su se popela uza Stazu sadnica i nestala iz vida. Mauzolej porodice Noblin nalazi se odmah iza Ugla utehe, nedaleko od sredine groblja. Ožalošćeni će se popeti uskom Stazom kolonada oivičenom panjevima i tamo se susresti s pogrebnim kolima. Ljudi su parkirali automobile ispred polukružne Kolonade, koja razdvaja dvorište od groblja, izašli i stajali osvrćući se oko sebe, gledali kapele (svojevremeno opisane kao „pogrebnička gotika“), gvozdene kapije, ratni memorijalni spomenik, kip *Sudbine*, koja je tupo zurila pod sivim nebom. Marajka je pomislila na sve sahrane koje su se odigrale iza kapija Hajgejta. Viktorijanske crne kočije koje su vukli konji ukrašeni perjem, profesionalne narikače i bezizražajni mutavci ustupili su mesto ovoj šarolikoj skupini automobila, kišobrana i potištenih prijatelja. Marajka je odjednom doživela groblje kao staro pozorište: ista predstava je u toku, ali su kostimi i frizure savremeni.

Robert je dotakao Martinovo rame, a on je otvorio oči sa izrazom lica kao da je naglo probuđen. Prešli su preko dvorišta i kroz otvor u sredini Kolonade pa se popeli stepenicama pokrivenim mahovinom i ušli u groblje. Marajka je išla iza njih. Sledili su ih

ostali ožalošćeni. Staze su bile klizave, strme, kamene. Svi su pazili gde staju. Niko nije razgovarao.

Najdžel, upravnik groblja, stajao je pored pogrebnih kola. Izgledao je veoma okretno i budno. Pozdravio je Roberta uzdržanim osmehom koji je poručivao: *Drugačije je kada je reč o nekom našem, zar ne?* Robertov prijatelj Sebastijan Morou stajao je pored Najdžela. Sebastijan je organizator sahrana. Robert ga je i ranije viđao dok radi, ali sada se činilo da je stekao dodatnu dimenziju saosećanja i uzdržanosti. Delovalo je kao da diriguje sahranom bez pomeranja ili pričanja; povremeno bi pogledao određenu osobu ili predmet i ono što je trebalo da se uradi bilo bi obavljeno. Sebastijan je nosio tamnosivo odelo i šumskozelenu kravatu. Bio je rođen u Londonu, a roditelji su mu Nigerijci. Zbog svog tamnog tena i odela bio je istovremeno veoma prisutan i gotovo nevidljiv u tmimi obraslog groblja.

Nosači kovčega okupili su se oko pogrebnih kola.

Svi su čekali, ali Robert je otišao glavnim putem do mauzoleja porodice Noblin. Bio je od krečnjaka i samo je prezime bilo izgravirano nad zarđalim bakarnim vratima. Na vratima se nalazio bareljef koji je prikazivao pelikana dok hrani mladunce sopstvenom krvlju – simbol uskrsnuća. Robert je povremeno uključivao taj mauzolej u obilasku groblja koje je vodio. Vrata su sada bila otvorena. Tomas i Metju, grobari, stajali su tri metra niz stazu, ispred granitnog obeliska. Pogledi su im se sreli. Oni su klimnuli glavom i prišli.

Robert je oklevao pre nego što je pogledao u mauzolej. Unutra su se nalazila četiri kovčega – Elspetini roditelji, baka i deka – kao i nevelika količina prašine koja se skupila u uglovima male prostorije. Dvoje nogara postavljeno je pored niše gde će biti stavljen Elspetin kovčeg. To je bilo sve. Robert je umislio da hladnoća dolazi iz unutrašnjosti mauzoleja, kao da je frižider. Osećao je da će se obaviti nekakva razmena: on će dati Elspet groblju, a groblje će njemu dati... nije znao šta. Svakako mora postojati nešto.

S Tomasom i Metjuom vratio se do pogrebnih kola. Elspetin kovčeg je zbog sahranjivanja nad zemljom bio postavljen olovom te je bio neprimereno težak. Robert i ostali nosači podigli su kovčeg na ramena i uneli ga u grobnicu. Došlo je do nezgodnog trenutka kada su pokušali da ga spuste na nogare. Mauzolej je bio premali za nosače, a kovčeg je izgledao kao da je odjednom postao ogroman. Uspeli su da ga postave. Tamna hrastovina bila je blistava pri slaboj dnevnoj svetlosti. Svi su izašli osim Roberta, koji je ostao da stoji blago povijen, s dlanovima položenim na vrh kovčega, kao da je lakovano drvo Elspetina koža, kao da će osetiti otkucaj srca u kovčegu u kojem se nalazilo njeno iscrpljeno telo. Pomislio je na njeno bledo lice, plave oči koje bi razrogačila podrugljivo ili iznenađeno ili skupila u proreze kada joj se nešto ne bi sviđalo, male grudi, čudnu toplotu njenog tela za vreme groznice, rebra koja su štrčala nad stomakom u poslednjim mesecima bolesti, ožiljke od katetera i operacije. Bio je preplavljen željom i zgražavanjem. Setio se glatkoće njene kose, kako je plakala kada su joj otpadale pune šake kose, kako joj je prelazio rukama preko ćelave glave. Pomislio je na oblinu njenih butina i na nadimanje i truljenje koje ju je već menjalo, ćeliju po ćeliju. Imala je četrdeset četiri godine.

„Roberte!“ Džesika Bejts stajala je pored Roberta. Piljila je u njega ispod jednog od njenih nezgrapnih šešira, a strogo lice bilo joj je ublaženo sažaljenjem. „Hajde sada.“ Stavila je svoju meku, staračku ruku preko njegove. Dlanovi su mu se znojili i, kada ih je podigao, video je da je ostavio prepoznatljive otiske na inače besprekornoj površini. Hteo je da obriše otiske, a onda je ipak poželeo da ih ostavi kao poslednji dokaz njegovog dodira na tom produžetku Elspetinog tela. Dozvolio je Džesiki da ga izvede iz grobnice. Stao je s njom i ostalim ožalošćenima da odsluša službu.

„Čovekovi dani su poput trave jer on cveta poput cveta na polju. Čim vetar pređe preko njega, on nestaje i to mesto više neće znati za njega.“

Martin je stajao uz grupu. Ponovo je žmurio. Pognuo je glavu i stisnuo pesnice u džepovima kaputa. Marajka se naslonila na njega. Provušla je ruku ispod njegove. On kao da to nije primećivao i počeo je da se ljulja napred-nazad. Marajka se uspravila i pustila ga da se ljulja.

„*Budući da je svemogućem Bogu u njegovoj velikoj milosti bilo drago da uzme dušu naše drage preminule sestre, prepuštamo njeno telo njenom poslednjem konačistu; zemlja zemlji, pepeo pepelu, prašina prašini, u sigurnoj nadi u uskrsnuće i večni život putem našeg Gospoda Isusa Hrista, koji će preobraziti naše slabo telo kako bi bilo veličanstveno poput njegovog, u skladu s njegovim svemogućim delima, kojima može sve potčiniti sebi.*“

Robert je pustio da mu pogled bludi. Drveće je bilo golo – Božić je za samo tri nedelje – ali groblje se zelenilo. Bilo je puno žbunja zelenike koje je niklo iz viktorijanskih pogrebnih venaca. Izgledalo je praznično, ako ste sposobni za preokret u umu koji je potreban da biste razmišljali o Božiću na groblju. Dok je pokušavao da se usredsredi na sveštenikove reči, čuo je lisice kako se oglašavaju u blizini.

Džesika Bejts stajala je pored Roberta. Ramena su joj bila ispravljena i visoko je držala glavu, ali Robert je osetio da je izmoždena. Ona je predsednica Prijatelja groblja Hajgejt, dobrotvornog društva koje se stara o ovom mestu i organizuje obilaskе. Robert je radio za nju, ali mislio je da bi u svakom slučaju došla na Elspetinu sahranu. Dopadale su se jedna drugoj. Elspet je uvek donosila sendvič za Džesiku kada je dolazila da ruča s Robertom.

Uspaničio se: *Kako ću zapamtiti sve u vezi sa Elspet?* Sada je ispunjen njenim mirisima, njenim glasom, oklevanjem pre nego što bi izgovorila njegovo ime kada ga je zvala telefonom, njenim pokretima kada su vodili ljubav, njenim uživanjem u nemoguće visokim potpeticama, čulnim odnosom prema starim knjigama i nedostatkom osećanja kada ih je prodavala. U tom trenutku je znao sve što će ikada znati o Elspet i morao je odmah da zaustavi vreme

kako ništa ne bi nestalo. Ali prekasno je. Trebalo je da stane kada i ona, sada je trčao mimo nje i gubio je. Već je bledela. *Trebalo bi sve da napišem... ali ništa ne bi bilo prikladno. Ništa što mogu da napišem ne može da je vrati.*

Najdžel je zatvorio i zaključao vrata mauzoleja. Robert je znao da će ključ stajati u numerisanom odeljku u fioci u kancelariji dok ponovo ne bude bio potreban. Usledila je neprijatna tišina. Služba je završena, ali niko nije znao šta bi sada trebalo da radi. Džesika je stisnula Robertu rame i klimnula glavom prema svešteniku. Robert mu je zahvalio i pružio mu kovertu.

Svi su pošli niz stazu. Uskoro se Robert ponovo obreo u dvorištu. Sneg je prešao u kišu. Mnoštvo crnih kišobrana otvorilo se gotovo istog trenutka. Ljudi su ulazili u automobile i počeli da odlaze s groblja. Osoblje je govorilo nešto, tapšali su ga, nudili mu čaj ili nešto jače. Nije znao šta im je odgovarao, ali obzirno su se povukli. Svi trgovci knjigama pošli su u krčmu *Ejndžel*. Video je kako ga Džesika posmatra s kancelarijskog prozora. Prišli su mu Marajka i Martin, koji su dotle stajali sa strane. Marajka je držala Martina pod ruku. Još mu je glava bila pognuta i izgledao je usredsređen na svaki deo kaldrme na koji bi zakoračio. Robert je bio dirnut što je uopšte uspeo da dođe. Marajka je uhvatila Roberta pod ruku i sve troje su izašli s groblja i popeli se uz Svejns lejn. Kada su stigli na vrh Hajgejt hila, skrenuli su levo, hodali nekoliko minuta pa ponovo skrenuli levo. Marajka je morala da ostavi Roberta kako bi požurila s Martinom. Išli su dugom, uskom asfaltiranom stazom. Robert je otvorio kapiju i obreli su se kod kuće. Sva tri stana u zgradi Votravers bila su mračna, a dan je prelazio u veče te je Marajka pomislila da zgrada deluje sumornije i nesnosnije nego inače. Zajedno su stajali u hodniku. Marajka je zagrlila Roberta. Nije znala šta da kaže. Već su rekli sve te stvari, te nije ništa ni rekla, a Robert se okrenuo da uđe u svoj stan.

Martin je promuklo progovorio. Rekao je: „Žao mi je.“ Svi su se trgli. Robert je oklevao a onda je klimnuo glavom. Čekao je da

vidi hoće li Martin reći još nešto. Glupavo su stajali sve dok Robert nije ponovo klimnuo glavom i ušao u svoj stan. Martin se zapitao da nije pogrešio što je progovorio. Pošao je uz stepenice s Marajkom. Zastali su na drugom spratu kada su prolazili pored Elspetinih vrata. Na njima se nalazila kartica na kojoj je bilo otkucano NOBLIN. Marajka je pružila ruku i dotakla je u prolazu. Podsetilo ju je na ime na mauzoleju. Pomislila je da će od sada biti tako svaki put kada bude tuda prošla.

Robert se izuo i legao na krevet u svojoj jednostavnoj i gotovo mračnoj spavaćoj sobi. Nije skinuo mokar vuneni kaput. Zurio je u tavanicu i mislio o Elspetinom stanu iznad sebe. Zamišljao je njenu kuhinju punu hrane koju ona neće pojesti; njenu odeću koju neće oblačiti, knjige koje neće čitati, stolice na kojima neće sedeti; njen radni sto pretrpan papirima koje mora da pregleda. Mnogo šta će morati da uradi, ali ne sada.

Nije bio spreman za njeno odsustvo. Niko koga je voleo nije umro sve do Elspet. Drugi ljudi su bili odsutni, ali niko nije bio mrtav. *Elspet?* Čak joj je ime zvučalo prazno, kao da se odvojilo od nje i nesputano lebdi u njegovom umu. *Kako da živim bez tebe?* To nije imalo veze s telom, ono će nastaviti kao i do tada. Problem je bio u reči *kako*: živeće, ali bez Elspet će izgubiti ukus, način i metod življenja. Moraće ponovo da se nauči na samoću.

Tek je bilo četiri sata. Sunce je zalazilo, spavaća soba postajala je nejasna u senkama. Zatvorio je oči, čekajući da zaspi. Posle nekog vremena shvatio je da neće zaspati. Ustao je, obuo se, otišao na sprat i otvorio Elspetina vrata. Prošao je kroz njen stan ne uključujući svetlo. U njenoj spavaćoj sobi ponovo se izuo, skinuo kaput, nakratko razmislio pa svukao i ostatak odeće. Legao je na Elspetin krevet, na istu stranu na kojoj je uvek spavao. Stavio je naočare na isto mesto na noćnom stočiću kao i uvek. Sklupčao se u položaj na koji je navikao i polako se opuštao kako je posteljina postajala toplija. Robert je utonuo u san čekajući da Elspet dođe u krevet.

Ona odlazi od kuće

Marajka Vels de Graf stajala je na vratima spavaće sobe koju je delila s Martinom poslednje dvadeset tri godine. U ruci je držala tri pisma i raspravljala je sama sa sobom gde da ostavi jedno od njih. Koferi su joj stajali na odmorištu kraj glavnih stepenica, a njena žuta kabanica bila je uredno složena preko njih. Treba samo da ostavi pismo i moći će da ode.

Martin je bio pod tušem. Bio je tamo oko dvadeset minuta, a ostaće približno još jedan sat, čak i kada bude nestala topla voda. Marajka se trudila da ne zna šta tamo radi. Čula je kako priča sam sa sobom – tiho, prijatno mrmljanje, gotovo da je mogao biti radio. *Ovo je Radio Ludosti*, pomislila je, *a slušate poslednje, najveće hitove opsesivno-kompulzivnog poremećaja.*

Htela je da ostavi pismo na mestu gde će ga naći uskoro, ali ne i prebrzo. Takođe je želela da ga ostavi na mestu koje nije već problematično za Martina kako bi mogao da ga uzme. Ali nije htela ni da ga stavi na mesto koje će postati zagađeno prisustvom pisma, koje će zauvek ostati povezano s pismom i prema tome nedostupno za Martina u budućnosti.

Nedeljama se premišljala pre nego što se odlučila. Gotovo je odustala i htela da pošalje pismo poštom, ali nije htela da se Martin zabrine kada se ne bude vratila kući s posla. *Volela bih kada bih mogla da ga ostavim da visi u vazduhu*, pomislila je. Tada se osmehnula i uzela svoj šivaći pribor.

Marajka je stajala u Martinovoj radnoj sobi pored njegovog kompjutera i pokušavala da dovoljno smiri drhtave ruke kako bi uvukla konac u iglu u krugu žute svetlosti koju je bacala njegova stona lampa. Bilo je veoma mračno u njihovom stanu. Martin je izlepio novine po prozorima i znala je da je jutro samo po beloj svetlosti koja se probijala kroz selotejp na uglovima novina. Pošto je uvukla konac, napravila je nekoliko šavova na ivici koverta a onda se popela na Martinovu stolicu da zalepi kraj konca na tavanicu. Marajka je visoka, ali morala je da se istegne i na trenutak je osetila vrtoglavicu kada se zaljuljala na stolici u mračnoj sobi. *Bila bi loša šala da sada padnem i izlomim se.* Zamislila je sebe na podu smrskane glave dok se pismo njiše iznad nje. Ali trenutak kasnije povratila je ravnotežu i sišla sa stolice. Izgledalo je kao da pismo lebdi nad radnim stolom. *Savršeno.* Skupila je svoj šivaći pribor i vratila stolicu.

Martin ju je pozvao. Marajka se ukočila. „Molim?“, konačno je odgovorila. Stavila je šivaći pribor na Martinov sto. Onda je otišla u spavaću sobu i stala ispred zatvorenih vrata kupatila. „Molim?“ Zadržala je dah i sakrila dva preostala pisma iza leđa.

„Na mom radnom stolu je pismo za Tea. Možeš li da ga pošalješ kada budeš izašla?“

„Važi...“

„Hvala.“

Marajka je odškrinula vrata. Kupatilo je bilo puno pare i lice joj se ovlažilo. Oklevala je. „Martine...“

„A?“

Um joj se ispraznio. „*Tot ziens*,* Martine“, naposletku je rekla.

* Zdravo na holandskom. (Prim. prev.)

„*Tot ziens*, ljubavi moja.“ Martinov glas bio je veseo. „Vidimo se večeras.“

Oči joj se ispuniše suzama. Polako je izašla iz spavaće sobe, probila se između gomila kutija umotanih u plastiku koje su stajale u predsoblju, uletela u radnu sobu, uzela Martinovo pismo Teu pa izašla iz stana. Marajka je stala s rukom na kvaki. Iz sećanja joj je izronila jedna uspomena: *Zajedno smo stajali i držala sam ruku na kvaki kao sada. Mlađu ruku; bili smo mlađi. Padala je kiša. Kupovali smo namirnice.* Marajka je zažmurila i osluškivala. Stan je bio veliki i odavde nije mogla da čuje Martina. Pritvorila je vrata (nikada ih nisu zaključavali), obukla kabanicu i pogledala na sat. Podigla je kofere i nespretno ih odnela niz stepenice, bacivši pogled na Elspetina vrata u prolazu. Kada je stigla u prizemlje, ubacila je jednu kovertu u Robertovo sanduče za poštu.

Marajka se nije okrenula da pogleda Votravers kada je izašla kroz kapiju. Popela se stazom do ulice, vukući kofere za sobom. Bilo je hladno, vlažno januarsko jutro; noćas je padala kiša. Hajgejt vilidž delovao je tog jutra bezvremeno, kao da nije prošlo ni dana otkako je, 1981. godine, došla tu kao mlada udata žena. Crvena govornica još je stajala na Trgu Pond*, iako sada tu nije bio ribnjak, niti je mogla da se seti da je ikada i postojao, već samo šljunak i klupe na kojima dremaju penzioneri. Stari vlasnik knjižare još je pažljivo posmatrao turiste dok su pomno razgledali njegove nejasne mape i krhke knjige. Žuti labrador trčao je preko trga i lako izbegao malo dete koje je vrištalo. Mali restorani, radnje za hemijsko čišćenje, agencije za nekretnine, apoteka – sve je to čekalo, kao da je negde eksplodirala bomba i ostavila samo mlade majke koje guraju kolica. Dok je slala Martinovo i svoje pismo Teu, Marajka je razmišljala o vremenu koje je tu provodila s njim. *Možda će zajedno stići.*

*Engl.: pond – ribnjak, jezerce. (Prim. prev.)

Taksista ju je čekao ispred taksi službe. Ubacio je njene kofere u prtljažnik i ušli su u kola. „Hitrou?“ , pitao ju je. „Da, terminal četiri“, odgovorila je Marajka. Pošli su niz Nort hil do Grejt nort rouda.

Nešto kasnije, dok je Marajka stajala u redu pred šalterom avio-kompanije KLM, Martin je izašao iz kade. Neko ko ne poznaje Martina zabrinuo bi se zbog njegovog izgleda: bio je jarkocrven, kao da ga je nekakva nadljudska domaćica poparila kako bi uklonila nečistoću.

Martin se dobro osećao. Čisto. Jutarnje tuširanje mu je najlepší deo dana. Brige nestaju; pod tušem može da se uhvati u koštac sa uznemiravajućim pitanjima; um mu je bistar. Tuširanje neposredno pre čaja bilo je manje zadovoljavajuće jer kraće traje i ispunjeno je nametljivim mislima i Marajkinim skorim povratkom s posla u BBC-ju. A tuširanje pred odlazak u krevet je mučno zbog brige šta će biti u krevetu s Marajkom, brige da li čudno miriše i da li će ona hteti da vode ljubav te večeri ili će to odložiti za neko drugo veče (u poslednje vreme su sve ređe imali odnose), da ne spominje zebnju zbog svojih ukrštenica, napisanih imejlova, neodgovorenih imejlova, strepnje zbog Tea, koji je na Oksfordu (i govori im manje o svom svakodnevnom životu, devojkama i mislima nego što bi to Martin voleo; Marajka ponavlja: „On ima devetnaest godina, čudo je da nam išta govori“, ali to nekako nije pomagalo i Martin je zamišljao svakojake užasne viruse, saobraćajne nesreće i nedozvoljene supstance; Teo je nedavno kupio motocikl – mnogo, mnogo rituala dodato je Martinovim dnevnim navikama kako bi Teo bio bezbedan).

Martin je počeo da se trlja peškirom. Pomno je zagledao svoje telo, i silno bi se zabrinuo kad bi opazio kurje oko, venu ili ujed insekta – a gotovo da nije imao nikakvu predstavu kako zapravo izgleda. Čak su Marajka i Teo postojali samo kao skupovi osećanja i reči u njegovom sećanju. Nije dobro zapazio lica.

Danas je sve išlo glatko. Mnoge Martinove predstave o higijeni i nezi zasnivaju se na simetriji: potez briačem na levoj strani iziskuje istovetan potez s desne strane. Nekoliko godina ranije imao je loš period koji se završio time što je Martin obrijao sve dlake s tela. Bili su mu potrebni sati svakog jutra i Marajka je plakala kada bi ga videla. Konačno je ubedio sebe da dodatno brojanje može da zameni sve to brijanje. Zato je jutros izbrojao poteze žiletom (trideset) koliko je potrebno za brijanje brade pa namerno spustio briač na lavabo i trideset puta brojao do trideset. Trajalo je dvadeset osam minuta. Martin je tiho brojao i nije žurio. Žurba bi uvek dovela do brkanja. Ako bi žurio, morao bi da počne iznova. Bilo je važno da to radi propisno kako bi osećao da je potpuno.

Potpunost: kada bi sve valjano uradio, svaki niz pokreta, zadatka, brojeva, pranja, misli, ne-misli pričinjavao bi Martinu (prolazno) zadovoljstvo. Ali ne bi valjalo da bude *previše* zadovoljan. Svrha nije da udovolji sebi, već da spreči katastrofu.

Postojale su opsesije – poput uboda iglom, probadanja, bockanja: *Jesam li isključio gas? Da li neko gleda kroz prozor na zadnjim vratima? Možda se mleko pokvarilo. Bilo bi bolje da ga još jednom pomirišem pre nego što ga sipam u čaj. Jesam li oprao ruke posle pišanja? Bolje da to uradim još jednom za svaki slučaj. Jesam li isključio gas? Jesu li mi pantalone dotakle pod kada sam ih oblačio? Uradi još jednom, uradi kako treba. Uradi ponovo. Uradi ponovo. Ponovo. Ponovo.*

Prinude su odgovori na pitanja koja postavljaju opsesije. *Proveri šporet. Operi ruke. Operi ih temeljno kako ne bi bilo greške. Koristi jači sapun. Koristi izbeljivač. Pod je prljav. Operi ga. Zaobiđi zaprljan deo bez dodirivanja. Napravi što manje koraka možeš. Raširi peškire po podu kako se ne bi dalje zagadilo. Operi peškire. Još jednom. Još jednom. Čini se pogrešno da ovako uđem u spavaću sobu. Kako pogrešno? Jednostavno pogrešno. Zakorači prvo desnom nogom. I okreni telo nalevo, eto, tako je. To je bolje. Ali šta je s Marajkom? I ona mora to tako da uradi. To joj se neće dopasti. Nema*

veze. Neće to uraditi. Hoće. Moraće. Deluje suviše pogrešno ako to ne učini. Kao da će se nešto užasno desiti. Šta tačno? Ne znam. Ne mogu da razmišljam o tome. Brzo – višekratnik 22: 44, 66, 88... 1122...

Postoje dobri dani, loši dani, veoma loši dani. Izgleda da će danas biti dobar dan. Martin se setio vremena na Baliolu kada je igrao tenis svake srede s momkom s kojim je pohađao matematičku filozofiju. Bilo je dana kada je znao, čak pre nego što izvadi reket, da će svaki potez biti uspešan. Današnji dan je ličio na takav.

Martin je otvorio vrata kupatila i pogledao spavaću sobu. Marajka je položila njegovu odeću na krevet. Cipele su bile na podu, uredno poravnane s nogavicama. Svaki odevni predmet bio je pažljivo poređan. Nijedan nije dodirivao drugi. Zagledao se u parket spavaće sobe. Bilo je tačaka s kojih se lak ogulio s drveta, mesta gde se pod iskrivio od vlage – ali Martin se nije obazirao na to. Pokušavao je da odredi da li je bezbedno hodati bosonog po podu. Danas je zaključio da jeste. Prišao je krevetu i počeo veoma polako da se oblači.

Kako mu je komad po komad odeće obavijao telo, Martin se osećao sve sigurnije, umotan u čistu, iznošenu tkaninu. Bio je veoma gladan, ali nije žurio. Konačno se obuo. Cipele su problematične. Smeđe cipele na šniranje predstavljaju svojevrstnog posrednika između njegovog čistog tela i poda koji ga je uvek mučio. Nije voleo da ih dodiruje. Ali morao je i uspeo je da veže pertle. Marajka je nudila da mu kupi patike s čičak-trakom, ali Martin se estetski gnušao takve zamisli.

Uvek je nosio ozbiljnu, tamnu odeću; odisao je formalnošću. Nije išao toliko daleko da nosi kravatu u stanu, ali uvek je izgledao kao da ju je upravo skinuo ili je traži kako bi je stavio pre nego što izjuri napolje. Otkako je prestao da izlazi iz stana, kravate su mu stajale na polici u plakaru.

Odeven, Martin je oprezno prošao kroz predsoblje i ušao u kuhinju. Doručak je bio postavljen na kuhinjskom stolu. Žitarice u činiji, mali bokal mleka, dve kajsije. Pritisnuo je dugme

na električnom čajniku i voda je proključala za nekoliko minuta. Martin nije imao mnogo prinuda u vezi s hranom (uglavnom su se odnosile na to da je sažvaće određen broj puta). Kuhinja je bila Marajkin svet i ona ga je uvek terala da odnese što god ga mučilo u drugi deo stana. Nikada nije pokušavao da uključi šporet zato što je otkrio da ne može biti siguran da ga je isključio i onda je satima stajao s rukom na prekidaču, okrećući ga napred-nazad. Ali mogao je da skuva čaj koristeći električni čajnik, što je i radio.

Marajka je ostavila novine pored činije sa žitaricama. Bile su netaknute, još uredno presavijene. Martin je osetio izvesnu zahvalnost – voleo je da prvi otvori novine, ali uvek su najpre dolazile do nje. Otvorio je *Gardijan* i odmah okrenuo stranu s ukrštenicom.

Danas je četvrtak, a Martin je za taj dan uvek pravio ukrštenicu s naučnom temom. Današnja se odnosila na astronomiju. Martin ju je brzo pregledao da se uveri da je sve tačno. Bio je posebno ponosan na oblik ukrštenice koja se pružala preko mreže vodoravnih i uspravnih polja u obliku donekle kockaste i potpuno simetrične spiralne galaksije. Onda je pogledao rešenje jučerašnje kriptogramne ukrštenice koju je napravio njegov kolega Albert Bimiš. Bimiš je koristio pseudonim Lilibet; Martin nije imao predstavu zbog čega. Nikada nije upoznao Bimiša iako su povremeno razgovarali telefonom. Martin ga je uvek zamišljao kao kosmatog čoveka u baletskom kostimu. Martinov pseudonim bio je Banberi.

Martin je otvorio *Tajms*, *Dejli telegraf*, *Dejli mejl* i *Independent*, tražeći zanimljive teme. Ukrštenica koju je trenutno pravio odnosila se na istoriju ratovanja u Mesopotamiji. Nije bio siguran hoće li njegov urednik to odobriti, ali kao i svi umetnici osećao je potrebu da izrazi svoje misli kroz rad, a Irak mu je u poslednje vreme često bio na umu. Danas su vesti bile pune naročito krvavog samoubilačkog bombaškog napada u jednoj džamiji. Martin je uzdahnuo, uzeo makaze i počeo da iseca članke.

Posle doručka je oprao posuđe (na prilično normalan način) i uredno složio novine (iako su donekle podsećale na froncle).

Ušao je u radnu sobu i nagnuo se da uključi stonu lampu. Kada se uspravio, nešto ga je očešalo po licu.

Martinova prva pomisao bila je da je slepi miš nekako uleteo u radnu sobu. Ali tada je ugledao kovertu koja se lagano ljuljala na koncu s tavanice. Stao je da razmisli. Njegovo ime bilo je napisano na njoj Marajkinim odlučnim rukopisom. *Šta si uradila?* Otupeo je. Stajao je pred kovertom što se njihala, pognute glave i zaštitnički prekrstivši ruke na grudima. Konačno je pružio ruku i uzeo ga, blago cimnuo da otkine konac s tavanice. Polako ga je otvorio, raširio pismo, naslepo uzeo naočare za čitanje i stavio ih. *Šta je uradila?*

6. januar

Lieve Martine,

Moj dragi mužu, žao mi je. Ne mogu više ovako da živim. Kada budeš čitao ovo pismo, ja ću biti na putu za Amsterdam. Napisala sam pismo Teu da ga obavestim.

Ne znam možeš li da razumeš, ali pokušaću da objasnim. Moram da živim život a da ne budem neprestano na oprezu kako bih umirila tvoje strahove. Umorna sam, Martine. Iscrpeo si me. Znam da ću biti usamljena bez tebe, ali biću slobodnija. Naći ću sebi mali stan, otvoriti prozore i pustiti sunce i vazduh unutra. Sve će biti ofarbano u belo i imaću cveće u svim sobama. Neću morati uvek da ulazim u sobe prvo desnom nogom i da osećam izbeljivač na koži i svemu što dotaknem. Moje stvari će biti u kredencima i fiokama, a ne u plastičnim kutijama i prijanjajućoj foliji. Nameštaj mi se neće pohabati od previše ribanja. Možda ću nabaviti mačku.

Bolestan si, Martine, ali odbijaš da ideš kod lekara. Neću se vratiti u London. Ako želiš da me vidiš, možeš doći u Amsterdam. Ali prvo ćeš morati da izađeš iz stana, te se bojim da se možda nikada nećemo videti.

---

*Pokušala sam da ostanem, ali nisam uspela.
Budi mi dobro, ljubavi moja.
Marajka*

Martin je stajao držeći pismo. *Dogodilo se najgore.* Nije to mogao da prihvati. *Otišla je.* Neće se vratiti. *Marajka.* Polako se presamitio u struku, kukovima, kolenima dok nije čučao na podu ispred radnog stola. Jaka svetlost sijala mu je u leđa, lice mu je bilo samo nekoliko centimetara od pisma. *Ljubavi moja. O, ljubavi moja...* Sve misli su mu isparile, ostala je samo velika praznina nalik na vodu koja se povuče posle cunamija. *Marajka.*

Marajka je sedela u vozu i posmatrala sivu ravniciu pored piste aerodroma „Shiphol“, pored koje je brzo prolazila. Padala je kiša, nebo se spustilo. *Gotovo sam kod kuće.* Pogledala je na sat. Martin je do sada sigurno našao njeno pismo. Izvadila je mobilni telefon iz tašne i otvorila ga. Nema poziva. Zatvorila ga je. Kiša je ukoso padala na prozore voza. *Šta sam uradila? Žao mi je, Martine.* Ali znala je da joj neće biti žao kada bude stigla kući. Samo Amsterdam joj sada može biti dom.

Februar

Robert je završio posebni obilazak Zapadnog groblja s grupom antikvara iz Hamburga. Sada je stajao pod lukom glavne kapije groblja Hajgejt i čekao da njegova grupa kupi razglednice i uzme svoje stvari kako bi mogao da ih isprati i zaključa kapiju. Zimi nije bilo redovnih obilazaka tokom radne nedelje. Dopadala mu se smirena, svakidašnja atmosfera kojom je groblje odisalo takvim mirnim danima.

Antikvari su pokuljali iz nekadašnje anglikanske kapele, koja je služila kao provizorna prodavnica suvenira. Robert je zazveckao zelenom plastičnom kutijom za donacije i oni su ubacili sitninu. Uvek se stideo zbog te male transakcije, ali groblje ne plaća PDV na donacije, te su svi na Hajgejtu molili sa onoliko elana koliko su mogli. Robert se osmehnuo i mahnuo Nemcima koji su izlazili pa okrenuo staromodni ključ u bravi glomazne kapije.

Ušao je u kancelariju i spustio ključ i kutiju za donacije na radni sto. Šefica Felisiti se osmehnula i izručila sadržaj. „Nije loše za ovako sumornu sredu“, rekla je. Ispružila je ruku. „Voki-toki?“

Robert se potapšao po džepu mantila. „Vratiću ga.“

„Znači, izlaziš?“, pitala je Felisiti. „Počinje kiša.“